Een blik op de vegetatie van Heelsum tot Middachten

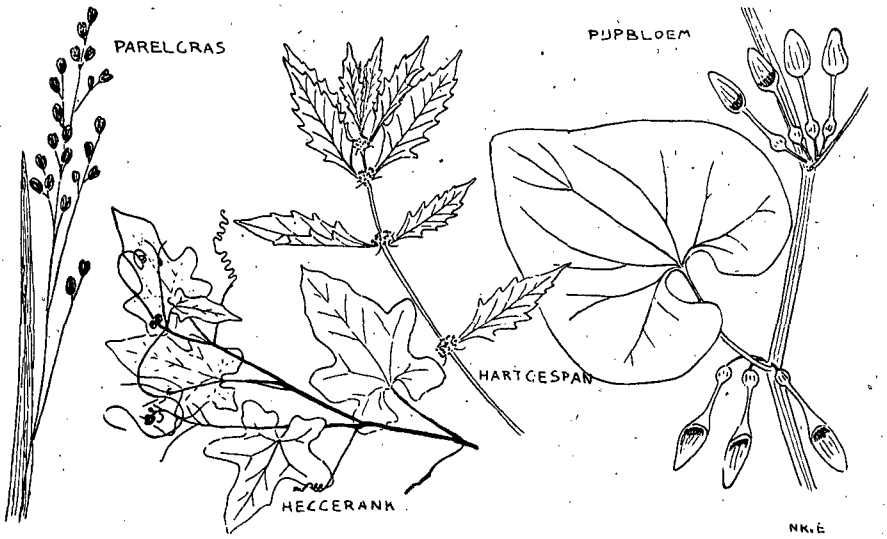
Laboratorium voor Plantensystematiek en
Plantengeografie der Landbouwhogeschool.

Met tekeningen van Ir N. P. H. J. Roorda van Eysinga

De natuurlijke gesteldheid van Arnhems omgeving is zeer rijk aan afwisseling, dank zij het sterke relief: twee rivieren; de uiterwaarden van de Rijn, noordwaarts smal en begrensd door de hoge steile oever van Westerbouwing, Duno en Rolandseck, zuidwaarts via oeverwal en komklei geleidelijk overgaand in de Betuwe; het IJseldal breder, de uiterwaard westwaarts omhoog glooiend tot niet meer overstroomd, maar nog laag gelegen bos- en bouwland, om ter hoogte van de straatweg, waarvan de Middachter Allee deel uitmaakt, te stuiten op een der grootste stuwwallen van Europa, de ZO. Veluwezoom, indrukwekkend landschap van diepe erosiedalen en steile verheffingen.

Intussen moet men zich van de botanische rijkdom van dit gebied niet te veel voorstellen. Weliswaar ontmoeten elkaar hier drie van de plantengeografische districten van Van Soest: het Gelders, het fluviatiel en het subcentreuroop; weliswaar is de flora rijk aan soorten — Van Soest noemt in zijn „Flora van Arnhem" (Ned. Kruidk. Archief 1922-1933), wier gebied [1]) niet tot Middachten reikt, tegen de 980 soorten hogere planten (adventieven inbegrepen) —; maar hier als bijna overal in ons land heeft de mens de natuurlijke samenhang dezer flora danig verstoord. Het land is door intensieve cultuur zeer verarmd; spaarzaam zijn de plekjes, waar men nog een ter plaatse thuishorende rijke begroeiing aantreft. Opgejaagde, verspreide en vaak onbestendige vluchtelingen, displaced persons, dat is de huidige sociale staat van een groot deel van de Flora van Arnhem. Alleen op de arme en geaccidenteerde hoge gronden groeit op soms nog vrij grote oppervlakten bijeen, wat er van oudsher gegroeid heeft, maar dat is daar niet veel.

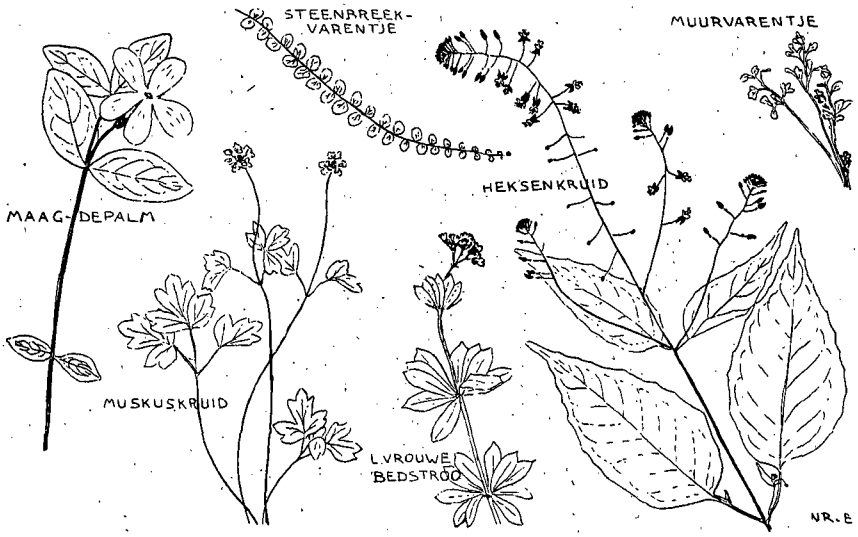

Het is natuurlijk niet mogelijk, in dit bestek alle huidige vegetatietypen te bespreken of zelfs maar te noemen; slechts van enkele kan gewag worden gemaakt. Terwille van het overzicht scheiden wij ons terrein van onderzoek verder in „lage" en „hoge" gronden, al naar gelang het voedselrijke rivierwater, wel, resp. niet ter beschikking van de plantenwortels komt; dit blijkt nl. voor de vegetatie het doorslaggevende verschil in milieu te zijn. Wij zullen ons hier met het oog op de plaatsruimte nagenoeg tot de lage gronden beperken.

De l a g e gronden zijn in de eerste plaats de min of meer zandige rivieroevers, de uiterwaarden, kaden en dijken. Op de oevers zelf vindt men een open gezelschap van echte „onkruiden", nitraat- en ammoniakplanten, zoals *Ranunculus sceleratus, Bidens tripartitus, Chenopodium glaucum* en *Rorippa islandica;* daaronder zijn er ook, die men speciaal langs grote rivieren aantreft, bv. het forse Tandzaad, *Bidens melanocarpus* en de bleekgele Schijnraket, *Erucastrum gallicum.* Dit *„Malachieto-Bidentetum"* dankt zijn bestaan vermoedelijk in hoofdzaak aan de watervervuiling vanuit het Roergebied. Naar edeler en oorspronkelijker soorten van overstroomde rivieroevers moet men jaren lang zoeken, maar geheel uitgestorven zijn *Potentilla supina, Elatine hexandra* en *Cyperus fuscus* zelfs in de (ruime) omgeving van Arnhem nog niet.

De ook 's zomers drassige, zwaar kleiige graslanden in de uiterwaard vallen o.a. op door de Aardbeiklaver, *Trifolium fragiferum,* die U wellicht een zoutplant achtte, en de Valse Voszegge, *Carex Otrubae,* met sterk gevleugelde stengels. Als andere uiterste is er dan het in de wind wuivende hooiland van de relatief droogste plaatsen, de zomerkaden en dijkhellingen: het Glanshavergezelschap, *Arrhenatheretum,* met zijn lange, zilvergroen blinkende pluimen, dat in de Pinkstertijd zijn aesthetisch hoogtepunt nadert. Hierin vindt men nog de meeste „stroomdalplanten", zoals *Peucedanum carvifolia, Ononis spinosa, Plantago media, Agrimonia eupatoria.* Een concentratie van deze laatste tot een „stroomdalgezelschap", *Medicageneto-Avenetum,* waarin soms vijftig soorten hogere planten op tien vierkante meter

bijeen groeien (een record in ons land!) zult ge echter om Arnhem wel niet meer vinden: uitgeroeid door bemesting en egalisatie. Wel nog een zwakke afspiegeling ervan langs de Noordberg bij Renkum.
Van meer belang voor ons zijn de lage gronden van de IJsel, waar de uiterwaard niet doodloopt op een steile oever, maar geleidelijk boven het overstromingspeil uitrijst. Die vrij lichte gronden, wat verder van de rivier verwijderd, 's winters nog wel vochtig tot drassig, maar met een 's zomers tot enkele meters diep dalend grondwaterniveau, zijn de klassieke groeiplaatsen van Nederlands enige type van echt zwaar woud: het Eikenhaagbeukenbos. Bijna al deze gronden zijn, dank zij hun uitstekende kwaliteit, ontgonnen tot bouwland en boomgaard; doch jacht en grootgrondbezit hebben er een rest van uitgespaard, die het ons mogelijk maakt het oorspronkelijke beeld te reconstrueren. Dat is het beroemde Kasteel- of Fazantenbos van Middachten. Nu moet ge U niet voorstellen, hier nog een oerwoud aan te treffen. Wat ge vindt, is een park met tamelijk ver uiteenstaande bomen, dat slechts hier en daar de dichtheid van een bos bereikt. Ook zijn er tal van coniferen aangeplant, o.a. als dekking voor de fazanten, die hier half wild gefokt worden. Maar dat neemt niet weg, dat hier toch sinds onheuglijke tijden bos gestaan heeft en dat het bodemprofiel ons een prachtige, zwarte, soms meer dan een meter dikke laag kruimelig bosveen laat zien, waar Middachten trots op kan zijn. In overeenstemming daarmee is de ondergroei van het Eikenhaagbeukenbos, over het algemeen die van het Andoornrijke Eikenhaagbeukenbos (type van matig vochtige grond), nog in volle glorie aanwezig. Onder de zware eiken strekken zich tapijten van Gele Dovenetel *(Galeobdolon luteum)* uit; daartussen een rijkdom, waarvan Gulden Boterbloem *(Ranunculus auricomus)*, Bosanemoon *(Anemone nemorosa)*, Bosandoorn *(Stachys silvatica)*, Bos- en Rivins Viooltje *(Viola silvatica* en *Viola riviniana)*, Bergereprijs *(Veronica montana)*, Heksenkruid *(Circaea lutetiana)*, Helmbloem *(Corydalis solida)*, Aronskelk *(Arum maculatum)* nog maar een kleine bloemlezing zijn. Zeer merkwaardig is een plekje dicht bij het kasteel, waar in hoofdzaak beuken groeien. De beuk, een boom van kalkgrond, werkt in ons klimaat en op onze gronden verzurend en verarmend, tenminste als overheersende boom. Daarop ziet men slechts zelden een uitzondering, wel in het Eikenhaagbeukenbos, waar soms (lang niet altijd) een beukenopstand zich ontwikkeld blijkt te hebben tot een speciale subassociatie, het „Lievevrouwebedstrorijk Eikenhaagbeukenbos" *(Querceto-Carpinetum asperuletosum)*, in ons land in hoofdzaak verbreid in Zuid-Limburg. Een voorbeeld daarvan zien we nu ook op dat kleine plekje in Middachten: hier hebben het kalkrijke grondwater en het continentale klimaat van het IJseldal (maximum neerslag in Juli i.p.v. in Augustus) blijkbaar samengewerkt om onder het beukenloof de bijpassende vegetatie te doen optreden. Behalve veel Lievevrouwebedstro *(Asperula odorata)* valt hier vooral op het uiterst zeldzame Lenteklokje *(Leucoium vernum)*.
Niet vergeten mag worden het drassigste deel van Middachten, iets meer noordwaarts gelegen, een elzenbroek, waar men tot het middel in de modder kan zakken en dat bij nadere beschouwing een voorbeeld blijkt te zijn van het zeldzame Elzenbronbos *(Alnetum cardaminetosum)*: tal van stroompjes, opwellend uit de fijnverteerde boshumus, prijken met Goudveil *(Chrysosplenium oppositifolium)*, de sierlijke witte trossen van de Bittere Veldkers *(Cardamine amara)* en prachtig forse toefen Dotterbloemen *(Caltha pa-*

lustris), die in het voorjaar, na het Speenkruid, deze bosbodem goudgeel kleuren. Weliswaar vindt U dit moois met Pinksteren al voor een groot deel vervlogen, maar aan de rand van dit bronbos, in een waardige omlijsting van Groot Springzaad, Moerasspiraea en Gevleugeld Helmkruid, bloeit dan in ieder geval nog een van de „wonderen van Middachten", het Knikkend Nagelkruid *(Geum rivale),* kenmerkend voor zulk een standplaats en daarom ook zo zeldzaam in ons land. Pluk deze bloemen *niet* af, dat ware een onverantwoordelijke onnadenkendheid. Er staan er maar weinige.

Over de hoge gronden om Arnhem moeten wij in dit bestek zeer summier zijn; men zie verder het binnenkort verschijnende werkje van ir. N. P. H. J. Roorda van Eysinga. Veel meer dan op de lage gronden treft men er nog bos aan; dit behoort bijna geheel tot de bosassociatie der arme zandgronden, het Eikenberkenbos, in verschillende vormen; ook de aanplantingen van beuk en naaldhout behoren hiertoe. Hierover zou nog veel te vertellen zijn, maar wij willen U tot slot liever meenemen naar een der laagste plekken van deze „hoge" gronden, het dal van de Heelsumse beek bij de Kabeljauw (Wolfheze). Waarom we dit tot de hoge gronden rekenen? Omdat we hier buiten het bereik van het rivierwater zijn. Het beekwater is, in tegenstelling tot dat van de rivier, arm aan mineralen, geeft daardoor het aanzijn aan een geheel eigen levensgemeenschap, welke met die van het welige rivierlandschap zo goed als niets gemeen heeft. Slechts zelden is deze gemeenschap zo fraai bewaard gebleven als hier, waar de beek zich nog door de heide kronkelt en de beekvegetatie frisgroen afsteekt tegen het vale heidekruid. Helder als een bergstroom vloeit het water over witte kiezel, kussens van Veenmos, heen en weer wiegende zoden van Sterrekroos, veldjes van *Montia rivularis* — een klein posteleinachtig gewas, de meest karakteristieke plant van voedselarme beken — en van *Stellaria alsine.*

Hier en daar slingeren door de stroom de bronskleurige stengels met de fijnverdeelde bladen van het Teer Vederkruid, *Myriophyllum alterniflorum,* typerend voor helder, voedselarm, ondiep water op het pleistoceen — dus steeds zeldzamer wordend —, maar ook in stilstaand water voorkomend.

Hetzelfde geldt voor het forsere Knoopbloemig Moerasscherm *(Helosciadium nodiflorum)*, dat echter ook op krijt en holoceen groeit; veel zeldzamer daarentegen en vrijwel alleen uit beken bekend, is weer een verwant van de laatste, het Kruipend Moerasscherm *(Helosciadium repens)*, dat in de Heelsumse beek nog altijd stand houdt. Een fraaie omlijsting van mossen vormt de langzame overgang van water in land; vooral hieronder zijn karakteristieke soorten, als *Philonotis fontana*. In deze moskussens kunt ge omstreeks Pinksteren wel een sierlijk en voor de standplaats kenmerkend zwammetje aantreffen, het oranjerode „Mijtertje" *(Mitrula paludosa)*.
Dit beeklandschap, en de bossen, heiden en ravijnen van het Nationaal Park Veluwezoom, dat „Natuurmonumenten" ten N. van Arnhem wist te behouden, behoren tot de weinige gebieden in de omgeving, waar men wel eens een ogenblik kan vergeten, dat Nederland door tien millioen inwoners wordt opgevuld. Maar op Pinksteren zal U dat nauwelijks gelukken.

Dr. V. Westhoff.

[1]) Begrensd door de lijn Doorwerth-Wolfheze-Schaarsbergen-Zijpenberg-Roskam-Lathum-Westervoort-Elden-Driel-Doorwerth.

Avifaunistische veranderingen in Arnhems omgeving

door M. J. Ch. Kolvoort, Arnhem
Met tekeningen van de schrijver

Mogen wij Arnhemmers ons eensdeels gelukkig prijzen, omdat in onze omgeving zo veel terreinen als natuurmonument behoed worden voor ingrijpende veranderingen, waardoor ook de vogelbevolking de kans op een zekere stabiliteit geboden wordt, anderdeels betreuren ook wij het verlies van prachtige vogeloorden als gevolg van ontginning, bebouwing en andere herscheppingen van landschap. Wanneer we dan ook eens nagaan, welke veranderingen de avifauna in Arnhems omgeving in de laatste jaren heeft ondergaan, ontkomen we niet aan de idee, dat ook hier een achteruitgang in soorten en aantallen plaats vindt.
Met weemoed denken de Arnhemse vogelvrienden aan het verlies van het kleiputtengebied achter de steenfabriek IJseloord, dat thans ten offer is gevallen aan het overvloedige puin, dat uit de verwoeste gedeelten der stad hierheen gevoerd werd. Dit kwam ons te staan op het verlies van een niet alleen als landschap zeer bekorend gebied, maar bovendien als vogeloord zeer aantrekkelijk excursie-terrein. Hierdoor zijn in onze naaste omgeving de roerdomp, het woudaapje, de snor en de waterral als speciaal attractieve soorten verdwenen. Bovendien moeten we voor het doen van trekwaarnemingen, speciaal van steltlopertjes en eenden, thans heel wat verder van huis. Een vergoeding hiervoor konden we vinden in de Bijland, een polder met plassen tussen Pannerden en Lobith. Toen het wilgenbos nog niet gerooid was, waren we daar zelfs een kleine aalscholverkolonie rijk. Tal van bijzondere waarnemingen hebben we in de Bijland kunnen noteren, waarbij steenloper, drieteen-, krombek-, kanoet-, kleine en kleinste strandloper en kluut wel tot de merkwaardigste behoren. Helaas zijn daar door versnelde afgraving ten behoeve van zandwinning in korte tijd de strandjes zo goed als verdwenen, zodat we binnenkort ook dit terrein als belangrijk vogeloord zullen moeten verliezen.